

Vergaderjaar 1993-1994

23 607

Gedwongen prostitutie van Nederlandse vrouwen in voormalig Nederlands-Indië

Nr. 1

BRIEF VAN DE MINISTER VAN BUITENLANDSE ZAKEN

Aan de Voorzitter van de Tweede Kamer der Staten-Generaal

's-Gravenhage, 24 januari 1994

Hierbij doe ik U, mede namens mijn ambtgenote van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur, een exemplaar toekomen van een onlangs gefinaliseerde inventarisatie van in Nederlandse archieven verspreid opgeslagen archiefstukken inzake dwangprostitutie.

Deze inventarisatie, die in opdracht van de Minister van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur en mij is uitgevoerd naar aard en omvang van dwangprostitutie, waarvan Nederlandse vrouwen in het voormalige Nederlands-Indië het slachtoffer zijn geworden, is getiteld: «*Verslag van de resultaten van een onderzoek in Nederlandse overheidsarchieven naar gedwongen prostitutie van Nederlandse vrouwen in Nederlands-Indië tijdens de Japanse bezetting*».

Bedoelde inventarisatie gaat vergezeld van een samenvattende analyse inzake de aard en de omvang van de dwangprostitutie, voorzien van een opgave van bronnen.

Een afschrift van deze brief, met als bijlage het rapport, wordt tevens aangeboden aan de griffiers van resp. de Vaste Commissie voor Buitenlandse Zaken en de Vaste Commissie voor Welzijn en Cultuur.

Voorts zij vermeld dat het rapport ter kennis is gebracht van de Japanse autoriteiten.

De Minister van Buitenlandse Zaken,
P. H. Kooijmans.

S-IZ
S-EMG
S-IMG

VERSLAG VAN DE RESULTATEN VAN EEN ONDERZOEK IN NEDERLANDSE OVERHEIDSARCHIEVEN NAAR GEDWONGEN PROSTITUTIE VAN NEDERLANDSE VROUWEN IN NEDERLANDS-INDIË TIJDENS DE JAPANESE BEZETTING

Inleiding en samenvatting

In augustus 1993 hebben de ministers van Buitenlandse Zaken en WVC opdracht gegeven tot een onderzoek naar gedwongen prostitutie van Nederlandse vrouwen tijdens de Japanse bezetting. De aanleiding tot dit onderzoek was de behoefte om te beschikken over een inventarisatie van het materiaal over dit onderwerp in de Nederlandse overheidsarchieven alsmede over een samenvattende analyse met een gedetailleerde opgave van bronnen. Daarnaast waren er verschillende verzoeken gedaan om informatie en inzage in de stukken die betrekking hebben op het genoemde onderwerp. Openbaarheid van deze documenten is op grond van de Wet Openbaarheid van bestuur evenwel niet zonder meer mogelijk op grond van de persoonlijke levenssfeer van de betrokkenen. Gelet op deze uitgangspunten achtten de genoemde ministers het verrichten van een nader intern onderzoek aangewezen.

Voor dit onderzoek zijn de officiële documenten geraadpleegd die werden vervaardigd door de verschillende overheidsinstanties die waren belast met de opsporing, vervolging en berechting van oorlogsmisdadigers en collaborateurs in Nederlands-Indië. Gedwongen prostitutie was door de regering van Nederlands-Indië aangemerkt als een oorlogsmisdrijf. Dit had tot gevolg dat over dit onderwerp door de betrokken overheidsinstanties materiaal is verzameld. In de bijlage is een overzicht opgenomen van de betreffende archieven en de geraadpleegde inventarisnummers. Deze documenten bestaan in hoofdstuk uit verklaringen van getuigen, slachtoffers en verdachten en enkele vonnissen met de bijbehorende processtukken van de temporaire krijgsraad te Batavia die mede was belast met de berechting van oorlogsmisdadigers en collaborateurs. Uit het voorgaande volgt dat zogenaamde «egodocumenten» van particulieren (met uitzondering van de in de procesdossiers aangetroffen brieven die destijds zijn gebruikt als bewijsmateriaal) geen deel hebben uitgemaakt van het onderzoek. Er bestaat evenwel geen aanleiding om te veronderstellen dat het gebruik van dergelijke bronnen zou leiden tot belangrijke wijzigingen in het hier gepresenteerde overzicht.

Uit het onderzoek blijkt dat er tijdens de Japanse bezetting van Nederlands-Indië op de vijf grote eilanden en een aantal kleinere eilanden sprake is geweest van door de Japanse krijgsmacht of het Japanse militaire bestuur georganiseerde prostitutie ten behoeve van Japanse militairen en burgers. Hierbij waren naast inheemse vrouwen ook Europese vrouwen van Nederlandse en Nederlands-Indische afkomst betrokken.

In hoeverre bij deze prostitutie sprake is geweest van vrijwilligheid en dwang, kan slechts met de nodige zekerheid worden vastgesteld als er voldoende gegevens beschikbaar zijn over de algemene en bijzondere omstandigheden van de werving en hetgeen daarop is gevolgd. In algemene zin moet worden vastgesteld dat elke vorm van vrijwilligheid in dit verband niet los kan worden gezien van de omstandigheden van de Japanse bezetting. Tot die omstandigheden behoort de ernstige situatie in de interneringskampen waar bruto optreden van de bewakers en een schreeuwend tekort aan voedsel, leidden tot invaliditeit, (chronische) ziekten en een zeer hoge sterfte onder de geïnterneerden. Voorts behoort tot die omstandigheden ook de zeer moeilijke financiële en sociale positie waarin de Europese vrouwen buiten de kampen waren geraakt. Indien in

deze omstandigheden vrouwen die werden benaderd met onvolledige informatie of met de dreiging van inschakeling van de Japanse overheid, hebben ingestemd met de gedane voorstellen, kan moeilijk van volledige vrijwilligheid worden gesproken. Er zijn evenwel ook vele gevallen geweest waarin de aangesproken Europese vrouwen weigerden om in te gaan op de voorstellen die werden gedaan. Dit was echter onmogelijk indien er door de Japanse autoriteiten daadwerkelijk fysieke dwang werd toegepast. In die zin heeft de temporaire krijgsraad te Batavia het begrip «gedwongen prostitutie» opgevat. Daarbij is aangesloten bij de hantering van het begrip dwang in het kader van dit onderzoek.

De onderzoeksresultaten wijzen uit dat er bij de werving van Europese vrouwen voor de militaire bordelen in bezet Nederlands-Indië, in bepaalde gevallen van Japanse zijde dwang is toegepast. Er is gebleken dat – binnen de totale groep van tweehonderd tot driehonderd Europese vrouwen die werkzaam zijn geweest in Japanse legerbordelen in Nederlands-Indië – ten aanzien van ongeveer vijftig vrouwen buiten kijf staat dat er sprake is geweest van gedwongen prostitutie.

Hieronder volgt een beknopt verslag van de resultaten van het onderzoek.

I. Prostitutie

Het begrip prostitutie is bij dit onderzoek opgevat als de verrichting van een prestatie van sexuele aard van een vrouw voor een man tegen een bepaalde vergoeding en binnen het kader van een daarvoor ingerichte organisatie. Concubinaat en de werkzaamheden van de individuele prostituée vallen derhalve niet onder dit begrip.

Prostitutie was officieel verboden in Nederland en in Nederlands-Indië maar kwam in de praktijk in beide delen van het Koninkrijk voor. In de jaren voor de Japanse bezetting waren de prostituées in Nederlands-Indië vooral van Indonesische en Chinese afkomst. Er waren echter ook enkele Europese vrouwen betrokken bij de prostitutie in Nederlands-Indië, hetzij als bordeelhouder hetzij als prostituée binnen of buiten een bordeel. Volgens het destijds in Nederlands-Indië geldende recht omvatte het begrip «Europeaan» naast de zogenaamde «totoks» (de volbloed Nederlanders) en de personen van volbloed Europese afkomst (Duitsers, Italianen, Hongaren, Russen, Belgen, Engelsen etc.) ook de personen van Indo-Europese (Indische) komaf en de Japanners (sinds de Japannerwet uit het begin deze eeuw) in Nederlands-Indië. De aldus samengestelde groep Europeanen in Nederlands-Indië omvatte ongeveer driehonderd-zestigduizend personen, voornamelijk geconcentreerd op Java, naast ongeveer zeventig miljoen Indonesiërs.

Ook in Japan was prostitutie officieel verboden hoewel bordeelbezoek in Japan traditioneel minder negatief werd beoordeeld dan in Europa. Binnen de Japanse militaire organisatie van leger en marine golden op dit punt evenwel regels en praktijken die afweken van het burgerlijke leven in Japan. De ervaringen met de oorlog in China brachten de Japanse krijgsmacht in de jaren dertig tot het organiseren van bordelen, met name om preventieve controle te kunnen uitoefenen op het ontstaan van geslachtsziekten die de inzetbaarheid van de troepen aantastten. Voor deze bordelen in China werden vrouwen geworven uit de lokale bevolking maar er werden eveneens vrouwen uit Japan en vooral uit Korea (dat toen onderdeel uitmaakte van het Japanse keizerrijk) ingezet.

II. De bezetting van Nederlands-Indië

Na de Japanse aanval op Pearl Harbor verklaarde Nederland op 8 december 1941 de oorlog aan Japan. In januari 1942 vielen de eerste Japanse troepen Nederlands-Indië aan en veroverden Borneo en Celebes. Op 1 maart landde het Japanse leger op Java. Een week later volgde de capitulatie van Nederlands-Indië. In de weken daarop werden ook Sumatra, de Soenda-eilanden, Timor, de Molukken en vrijwel geheel Nieuw Guinea bezet door de Japanse troepen.

Tijdens de aanval, de verovering en het begin van de bezetting kwamen er verschillende gevallen voor van verkrachting door Japanse militairen. Dit was o.a. het geval bij Tarakan, Menado, Bandoeng, Padang en Flores. In sommige gevallen volgden hierop strenge disciplinaire maatregelen van het Japanse leger tegen de daders. Een bijzonder geval vormde een ernstig incident te Blora op Java. In deze plaats, niet ver van Semarang, waren in maart ongeveer twintig Europese vrouwen opgesloten in twee huizen. Tenminste vijftien van deze vrouwen, waaronder moeders met hun minderjarige dochters, werden gedurende drie weken dagelijks meermalen verkracht door de passerende militairen van opeenvolgende brigades. Tevergeefs protesteerden de vrouwen bij de Japanse commandant van een van deze brigades. Tenslotte kwam een hoger geplaatste Japanse officier van elders bij toeval op de hoogte van de situatie waaraan hij direct een einde maakte.

Met de capitulatie op 8 maart 1942 kwam feitelijk een einde aan Nederlands-Indië als bestuurlijke eenheid. Het gebied van het voormalige Nederlands-Indië werd bestuurlijk verdeeld over het Japanse leger en de Japanse marine waarbij de marine de zeggenschap kreeg over de Buitengewesten terwijl het leger verantwoordelijk werd voor Java en Sumatra. Java werd bestuurd door het 16e Leger en Sumatra door het 25e Leger. Deze drie bestuurlijke eenheden in het voormalige Nederlands-Indië ressorteerden onder het opperbevel van het 7e Leger te Singapore dat op zijn beurt rechtstreeks onder het gezag van de regering in Tokio viel.

Er zijn geen algemene regels of instructies bekend van de regering in Tokio of het opperbevel van het 7e Leger ten aanzien van de inrichting van militaire bordelen in de gebieden van het voormalige Nederlands-Indië. Er bestonden slechts enkele algemene regels ten aanzien van de behandeling van de lokale bevolking en de behandeling van krijgsgevangenen en geïnterneerden. Hierin was geen specifieke regeling of uitzonderingsbepaling voor prostitutie opgenomen. Anderzijds was de inrichting van bordelen door de Japanse krijgsmacht aanvaard.

In de praktijk kwam het erop neer dat de lokale militaire commandanten genoodzaakt waren nadere regels te stellen omtrent de organisaties van militaire bordelen in hun gebied. Op Java besloot de chef-staf van het 16e Leger die als zodanig tevens hoofd van het militaire bestuur was, dat er voor de oprichting van een legerbordeel een vergunning vereist was. Een dergelijke vergunning verstrekte men indien werd voldaan aan bepaalde voorwaarden ten aanzien van de inrichting van het bordeel zoals geregelde medische controle en betaling van de vrouwen. Vrijwilligheid van de vrouwen vormde een noodzakelijke voorwaarde. Volgens deze regels voor de verlening van een vergunning moest de vrijwilligheid blijken uit een door de vrouwen ondertekende verklaring. Binnen de organisatie van het 16e Leger was het lid van de generale staf dat verantwoordelijk was voor de intendance van het leger (de «heitan»-officier), belast met de verlening van deze vergunningen en het toezicht op de naleving van de aan de vergunning verbonden voorwaarden. Een

dergelijk toezicht was, gelet op de jeugdige leeftijd van de vrouwen die in aanmerking kwamen en het onvermogen van velen om de «vrijwilligheidsverklaring» in het Japans of Maleis te lezen, ook aangewezen.

Op Borneo koos de marine voor de volgende benadering. Begin september 1943 verbood de Tokeitai (de militaire politie van de marine, te vergelijken met de Kempeitai binnen het leger) elke omgang van Japanners met vrouwen van de lokale bevolking met uitzondering van de vrouwen in de nog op te richten militaire bordelen. Het militaire bestuur droeg de inrichting en het beheer van de bordelen vervolgens op aan de eenheidscorporatie van Japanse bedrijven op het eiland. Later nam het militaire bestuur het beheer van de bordelen weer direct op zich. De Tokeitai nam de werving van vrouwen ter hand.

Over de regeling op de andere eilanden in de archipel zijn geen gegevens aangetroffen. Uit het feit dat er verschillende transporten van vrouwen vanuit Java naar bordelen in de Buitengewesten hebben plaatsgevonden, kan worden afgeleid dat er ook tussen de autoriteiten van leger en marine van deze twee verschillende bestuurlijke eenheden contact is geweest. Hierover zijn evenwel geen nadere regelingen aangetroffen.

Bij de werving van vrouwen voor de Japanse militaire bordelen in Nederlands-Indië kan, de Japanse en Koreaanse vrouwen buiten beschouwing gelaten, een onderscheid worden aangebracht tussen drie groepen vrouwen. Naast de Indonesische vrouwen gaat het dan om de Europese vrouwen binnen de interneringskampen en de Europese vrouwen buiten de interneringskampen. De internering van Europese vrouwen vond niet overal op hetzelfde moment plaats maar was grotendeels voltooid in de tweede helft van 1942. Zo verdwenen er ruim honderdveertigduizend Europeanen als krijgsgevangenen en burgergeïnterneerden in kampen terwijl er ongeveer tweehonderdtwintigduizend Europeanen (vooral van Indische afkomst en woonachtig op Java) buiten de kampen bleven. Europese vrouwen die afkomstig waren uit staten die tot de bondgenoten van Japan behoorden of neutraal waren, bleven ook buiten de interneringskampen. De Indische vrouwen werden als regel niet geïnterneerd. In de praktijk werden deze criteria niet strikt toegepast. Vooral ten aanzien van de Indische vrouwen werd op dit punt een wisselend beleid gevoerd. Zij moesten zich verschillende malen laten registreren door de Japanse overheid en telkens opnieuw hun afstamming aantonen. In sommige gevallen werden zij dan alsnog geïnterneerd.

Hierna zal worden aangegeven op welke wijze de werving van vrouwen in de praktijk heeft plaatsgevonden. Daarbij komt eerst de situatie op Java aan de orde. Verreweg de meeste gegevens die zijn onderzocht, hebben betrekking op de situatie op dit eiland. Java onderscheidt zich tevens van de andere eilanden in de archipel door de aanwezigheid van het merendeel van de Europese vrouwen in Nederlands-Indië. Vervolgens wordt ingegaan op Sumatra dat na Java het grootste aantal Europese vrouwen telde. Tenslotte volgt een samenvatting van de gegevens over de Buitengewesten waar zich meer dan de helft van de in Nederlands-Indië aanwezige Japanse troepen bevond.

III. Java

Hierboven is reeds aangegeven dat het 16e Leger een vergunningstelsel kende ten aanzien van de inrichting van de legerbordelen. Het gevoerde bordeelbeleid kan echter alleen worden gereconstrueerd met behulp van verspreide en diverse gegevens omdat documenten over het beleid niet aanwezig zijn in de geraadpleegde archieven.

De bordelen op Java tijdens de Japanse bezetting

Uit een reconstructie op basis van de beschikbare gegevens, komt het volgende beleid naar voren. Reeds tijdens de inval en direct na de bezetting schakelden de Japanners derden in om vrouwen voor hen te ronselen. Dit kon verschillende vormen aannemen. Aanvankelijk werden in bepaalde gevallen zelfs Nederlands-Indische ambtenaren onder druk gezet om vrouwen te zoeken maar hieraan kwam door de internering snel een einde. Als vrouwenleveranciers traden toen Europese mannen en vrouwen op die (vooralsnog) buiten de kampen bleven. Ook Indonesiërs en Chinezen ronselden vrouwen voor de Japanners maar zij richtten zich in hoofdzaak op de inheemse vrouwen. Tot medio 1943 ging het bij deze ronselpraktijken ten behoeve van de Japanners vooral om de werving van vrouwen als huishoudster voor individuele Japanse militairen of burgers. In deze periode bezochten de Japanners individuele Europese of inheemse vrouwen of de lokale bordelen van inheemse of Europese particulieren. Tevens gaven zij particulieren de opdracht om (hun) hotels voor de Japanners in te richten als bordelen met inheemse of Europese vrouwen. De werving van vrouwen werd daarbij overgelaten aan de bordeelhouders of tussenpersonen.

Een volgende fase in het Japanse bordeelbeleid op Java begon in de tweede helft van 1943. Het leger en het militaire bestuur namen toen zelf de oprichting van bordelen ter hand met behulp van Japanse of Koreaanse souteneurs. Dit gebeurde in Batavia, Bandoeng, Pekalongan, Mageiang, Semarang en Bondowoso. Voor deze bordelen werden Europese vrouwen geworven. In bepaalde gevallen werd bij deze werving nu ook rechtstreeks fysieke dwang toegepast door het leger en de Kempeitai, zowel ten aanzien van vrouwen binnen de kampen als buiten de kampen. Er werden daarnaast aparte legerbordelen opgezet voor Indonesische en Chinese vrouwen. Ook werden nu meer gericht dan voorheen Javaanse vrouwen en een (kleiner) aantal Europese vrouwen geronseld en naar militaire bordelen in de Buitengewesten gezonden. In april 1944 werd evenwel besloten tot beëindiging van de werkzaamheden van Europese vrouwen in Japanse legerbordelen en tot de (tijdelijke) sluiting van enkele legerbordelen. Tevens kwam een einde aan het transport uit Java van vrouwen naar de Japanse bordelen overzee.

In de derde en laatste fase, lopend van medio 1944 tot enige tijd na de Japanse capitulatie op 15 augustus 1945, waren de Japanners op Java voor de werving van Europese vrouwen in hoofdzaak weer aangewezen op de bestaande particuliere bordelen en ronselaars. Van georganiseerde dwang door leger en militair bestuur bij de werving van Europese vrouwen, is dan nauwelijks sprake meer. De overgebleven legerbordelen (o.a. te Semarang) verkregen hun Europese vrouwen nu weer via de bestaande particuliere bordelen.

Eerste fase (medio 1942–medio 1943)

In de genoemde eerste fase tussen 1942 en medio 1943, zijn er op Java geen gevallen bekend waarbij vrouwen met fysieke dwang uit de interneringskampen zijn gehaald om in een bordeel geplaatst te worden. In deze periode meldden Europese vrouwen zich aan als de Japanners in advertenties of rechtstreeks vroegen om barmeisjes in restaurants, clubs en hotels. In sommige gevallen was daarbij sprake van intimidatie (ook door dreiging met geweld tegen familieleden) door politie of Kempeitai (de gevreesde militaire politie), in andere gevallen speelden de (dreiging van) gedwongen internering in de burgerkampen en het daaraan verbonden schrijnende tekort aan voedsel en medicijnen, een rol. Veel Indische vrouwen waren bovendien financieel in een moeilijke situatie

geraakt door de internering van hun vader of echtgenoot als krijgsgevangene. Het was niet eenvoudig werk te vinden. Bovendien waren de inkomsten uit reguliere arbeid tijdens de Japanse bezetting aanzienlijk lager dan voor de oorlog. Tenslotte wisten de Indische Nederlanders buiten de kampen zich weinig populair bij de inheemse bevolking en gewantrouwd door de Japanse bezetters.

In de meeste gevallen bleven de werkzaamheden van Europese vrouwen in restaurants, clubs en hotels inderdaad beperkt tot het bedienen van de Japanse bezoekers met voedsel en drank. In de praktijk ontwikkelden sommige etablissementen zich tot bordelen. Een meer gebruikelijk patroon was in deze gevallen evenwel dat de vrouwelijke Europese bedienden in de vooral voor Japanners bestemde horeca, ook na sluitingstijd elders door Japanners werden onderhouden en vervolgens een vaste verhouding met een Japanse bezoeker kregen met wie ze gingen samenleven. Op de Europese vrouwen buiten de kampen die niet in de horeca gingen werken, werd door Japanners of door derden ook wel direct druk uitgeoefend om als huishoudster voor een Japanner te gaan werken. Soms werden de op deze manier belaagde vrouwen voor de keuze geplaatst om in een Japans restaurant/bordeel te gaan werken of toe te stemmen in een concubinaat met een Japanner. Hierbij vond ook fysieke dwang, intimidatie of bedreiging van familieleden plaats.

Op verschillende plaatsen werden particuliere bordelen beheerd door Europese vrouwen. Zij hadden Europese vrouwen in hun huis wonen of stelden hun huis op bepaalde tijden of dor middel van feesten ter beschikking voor ontmoetingen van Europese vrouwen met Japanners. De particuliere bordelen waren officieel niet toegelaten (er vond daar ook geen medische controle plaats) maar ze werden oogluikend toegelaten door de lokale Kempeitaicommandanten die vaak tot de trouwe bezoekers behoorden. Het was voor deze Europese bordeelbeheersters derhalve van vitaal belang om over goede contacten met de verantwoordelijke Japanse autoriteiten te beschikken. Als wederdienst leverden de Europese bordeelbeheersters ook vrouwen aan de Japanse legerbordelen. Zij maakten van hun contacten met de Japanse overheid gebruik door druk uit te oefenen op de vrouwen die ze wilden werven voor hun bordelen. Deze vrouwen of meisjes werden dan vaak bedreigd met ingrijpen van de Kempeitai. Er zijn bij het onderzoek echter geen gevallen ontdekt waarin de Kempeitai daadwerkelijk rechtstreeks werd ingeschakeld om vrouwen te dwingen tot prostitutie in een particulier bordeel.

Alle grote steden op Java (o.a. Batavia, Buitenzorg, Bandoeng, Djokjakarta, Semarang, Soerabaja, Malang, Djember) kenden verschillende particuliere bordelen die werden bezet en geleid door Europese vrouwen. De werving voor deze bordelen, waarin meestal drie tot zes vrouwen werkzaam waren, vond plaats in de eigen stad en de aangrenzende streken. Een voortdurende werving was noodzakelijk omdat de vrouwen in de bordelen vaak na korte tijd ongeschikt werden voor het werk door het oplopen van geslachtsziekten, het ontstaan van een zwangerschap of het voortijdig afbreken daarvan. Bovendien gaven veel vrouwen er snel de voorkeur aan om buiten het bordeel te gaan samenleven met een vaste Japanse beschermer. De hoger geplaatste Japanse militairen, bedrijfsleiders en bestuursambtenaren gaven daaraan ook de voorkeur boven het bezoek aan een bordeel. Bij de werving bestond er op Java een interstedelijk netwerk van Europese bordeelbeheersters. Zo betrok een bordeelhoudster te Malang haar vrouwen vooral van collega's uit de omgeving van Malang en uit Djember terwijl een bordeelhoudster te Semarang vrouwen kreeg aangeleverd via haar dochter te Magelang. De bordelen van Europese vrouwen op Java fungeerden vooral als leverancier voor Batavia. In Batavia was de circulatie van vrouwen hoog zodat er een aanhoudende vraag naar nieuwe aanvoer bestond. Zo

ondernam de bordeelhoudster van de Sakura-club te Batavia verschillende reizen over Java om in o.a. Bandoeng en Semarang vrouwen voor haar bordeel te werven.

Tweede fase (medio 1943–medio 1944)

Tijdens de tweede fase van het Japanse bordeelbeleid op Java (medio 1943–medio 1944) kwam directe toepassing van fysieke dwang door leger of Kempeitai bij de werving meer op de voorgrond te staan waar in de eerste fase overreding, intimidatie en indirecte bedreiging via tussenpersonen hadden overheerst. In deze tweede fase namen het leger en het Japanse militaire bestuur zelf het initiatief tot de oprichting van bordelen door de inschakeling van Japanse en Koreaanse souteneurs. Uit de gegevens blijkt dat er legerbordelen met Europese vrouwen zijn geweest in Batavia, Bandoeng, Pekalongan, Magelang, Semarang en Bondowoso. Het lijkt waarschijnlijk dat deze koerswijziging was ingegeven door een stijgend aantal geslachtsziekten en het onvermogen van de particuliere bordelen om hieraan het hoofd te bieden. Voorts nam het aantal beschikbare Europese vrouwen in deze bordelen en de overigens beschikbare vrijwilligsters, voortdurend af doordat deze vrouwen de voorkeur gaven aan het concubinaat met een vaste Japanse vriend. Deze redenen werden door Japanse officieren genoemd ter verklaring van de toepassing van dwang bij de werving van vrouwen in de kampen rond Semarang. Zij meenden dat onder de twintigduizend vrouwen die in deze kampen waren geïnterneerd wel de nodige vrijwilligers te vinden waren die konden voorzien in het gerezen wervingsprobleem.

Batavia

In Batavia ontving de Japanse eigenaar van het restaurant Akebono (geen bordeel) van de Japanse burgemeester van Batavia in juni 1943 de opdracht om een bordeel op te richten. In een nieuw pand aan de Gang Horning opende deze restauranthouder in september 1943 de Sakura-club waarin toen twintig Europese vrouwen werkzaam waren. Elf daarvan hadden zich vrijwillig opgegeven om daardoor het interneringskamp Tjideng in Batavia te kunnen verlaten. Zij waren in juli en augustus 1943 benaderd door twee vrouwelijke medewerkers van de restauranthouder die de vrouwen in Tjideng hadden verteld dat ze als barmeisjes zouden werken en daarbij een vaste vriend zouden hebben. Een enkele vrouw gaf achteraf te kennen hierdoor te zijn misleid maar dit lijkt minder aanneemelijk. De overige vrouwen waren afkomstig uit andere plaatsen op Java. Twee vrouwen uit Semarang verklaarden dat ze slechts hadden ingestemd nadat ze door de ronselaarsters waren bedreigd met inschakeling van de Kempeitai. Een daarvan was een meisje van vijftien jaar.

Na de oorlog getuigden negen vrouwen dat zij vrijwillig in het bordeel gekomen waren maar dat zij daar vervolgens tegen hun wil werden vastgehouden toen ze na korte of langere tijd om ontslag vroegen. Twee meisjes werden door de Kempeitai of de politie opgepakt wegens werkweigering. De een werd na korte tijd vrijgelaten terwijl de ander werd opgesloten in de gevangenis Grogol. De Japanse souteneur werd na de oorlog door de temporaire krijgsraad te Batavia veroordeeld tot een gevangenisstraf van tien jaar.

In Batavia werd aan het einde van 1943 nog een tweede legerbordeel gevestigd dat bestemd was voor de officieren. Dit pand was gelegen aan de Telokbetongweg en stond bekend als de Theresia-club of Shoko-club. Ook dit bordeel had een Japanse souteneur die bij de werving gebruik maakte van de diensten van terzake deskundige Europese vrouwen. Een van deze ronselaarsters ontving van de heitan-officier van Batavia in december 1943 de opdracht om vrouwen te zoeken in de stad. Deze Japanse officier droeg haar in januari 1944 voorts op om de Japanse

souteneur van de Shoko-club te vergezellen naar het interneringskamp Tjihapit in Bandoeng. Elf vrouwen verklaarden zich daar bereid om het kamp te verruilen voor het bordeel. Van misleidende informatie was geen sprake geweest. In dit bordeel belandde later ook een Europese vrouw van buiten de kampen die na een abortus die plaatsvond in het ziekenhuis naar het bordeel terugkeerde en daar een poging tot zelfmoord deed.

Bandoeng

In Bandoeng werd ook een legerbordeel ingericht waar Europese vrouwen gingen werken. Dit officierenbordeel stond voor de oorlog bekend als hotel Welgelegen en werd omgedoopt tot Shoko-club. Voor dit bordeel werden vrouwen van buiten de interneringskampen geworven waarbij de Kempeitai en de politie van verschillende ronselaars en ronselaarsters gebruik maakte. Er werd in maart 1943 ook een poging gedaan om vrouwen uit het kamp Tjihapit te werven. Aanvankelijk gingen acht vrouwen in op de valse voorwendselen (een maaltijd in een Chinees restaurant) die daarbij werden gebruikt. Deze vrouwen kregen de gelegenheid tijdig terug te keren naar het kamp toen zij bij de Shoko-club arriveerden en de ware bedoelingen duidelijk werden in gesprekken met de daar reeds verblijvende Europese vrouwen. Slechts twee vrouwen keerden toen niet terug naar het kamp.

Kalidjati/Timor

Bij het vliegveld te Kalidjati in de omgeving van Bandoeng bevond zich sinds 1943 een restaurant voor de Japanse piloten waar dertig vrouwen werkzaam waren. Hiertoe behoorden tenminste twee Europese vrouwen. Een bron geeft aan dat het hier om een bordeel ging. Anderzijds heeft een van beide vrouwen verklaard dat zij onder valse voorwendselen door een Koreaans echtpaar naar dat bedrijf was gelokt. Toen ze ontdekte dat de vrouwen naar een bordeel op Timor zouden worden gebracht, wist ze een Japanse piloot over te halen met haar te gaan samenwonen om daaraan te ontkomen. Uit een derde bron blijkt dat dit transport (met een tussenstop te Flores) in 1944 inderdaad heeft plaatsgevonden. Hiervan heeft tenminste een Europese vrouw deel uitgemaakt.

Pekalongan

Over de werving voor het bordeel te Pekalongan zijn niet veel gegevens bekend. Het ging hier om een restaurant met de naam «Kaikan» waaraan een bordeel verbonden was. Het geheel stond onder toezicht van een door de vrouwen gevreesde officier van de Kempeitai die het bordeel geregeld bezocht. De beheerder was een Chinees. Uit de beschikbare gegevens blijkt dat er tenminste drieëntwintig Europese vrouwen in «Kaikan» hebben gewerkt. Volgens twee van deze vrouwen waren tenminste zestien van deze vrouwen niet vrijwillig in het bordeel gekomen maar daartoe geprest. Voor drie vrouwen wordt nader gepreciseerd hoe de Kempeitai hen in oktober 1943 dwong tot werkzaamheden in het bordeel.

Magelang

De bekendste gevallen van gedwongen prostitutie betreffen de recrutering van Europese vrouwen voor de legerbordelen in Magelang en Semarang. Voor het legerbordeel te Magelang werd besloten om Europese vrouwen uit het nabij gelegen interneringskamp Moentilan te halen. In november 1943 namen de Japanse resident van Magelang en een officier van de Kempeitai contact op met de Europese kampleidsters en dat resulteerde in een lijst van een aantal mogelijke kandidaten voor

«barwerk». Onder een aantal moeders rees direct wantrouwen en zij eisten de lijst van het kampbestuur op. Op 25 januari 1944 bleek evenwel dat de Japanners ook over een exemplaar van de lijst beschikten. Zij arriveerden met een bus en riepen de geselecteerde vrouwen ter keuring bij zich in de kerk van het kloosterterrein. In de kerk protesteerden de kampleiding en de kampartsen tegen de gang van zaken. Buiten had zich inmiddels een groep vrouwen en oudere jongens (16 jaar) verzameld. Toen de Japanners met de uitgekozen vrouwen het kamp wilden verlaten, brak onder de menigte voor de kerk een tumult los dat door de Japanners en de Indonesische politie met getrokken sabels en geweld werd beantwoord. De Japanners slaagden er echter in met de vrouwen uit het kamp te vertrekken. Drie dagen later keerden de Japanners terug met het aanbod om vrijwilligers de plaats te laten innemen van de afgevoerde vrouwen. Er werden direct vrijwilligers gevonden, met name onder enkele vrouwen die de reputatie hadden dat ze reeds voor de internering werkzaam waren geweest in de prostitutie. Zij werden zonder protest door de Japanners uit het kamp gevoerd. Bij een nadere selectie door de Japanners op een politiekantoor in aanwezigheid van de Europese kampleiding werden twee vrijwilligers en twee van de eerder afgevoerde vrouwen, waaronder een meisje van veertien jaar, teruggezonden naar Moentilan. De overgebleven dertien vrouwen, waaronder vier ongehuwde meisjes, werden op 28 januari 1944 naar Magelang gebracht. Ze werden vervolgens ruw onderzocht, verkracht en gedwongen tot prostitutie.

Semarang

In Semarang lag het initiatief tot de vestiging van legerbordelen met Europese vrouwen uit de kampen bij een majoor van de Japanse kadettenschool ter plaatse. Hij vervulde de functie van plaatsvervangend heitan-officier en wist zijn superieuren voor zijn voorstel te winnen. Ook de leiding van het hoofdkwartier van het 16e Leger (waaronder de toenmalige chef-staf en zijn opvolger in die functie) te Batavia bleek in een persoonlijk onderhoud met de officieren uit Semarang, bereid om hiervoor een vergunning te verlenen mits er werd voldaan aan de gebruikelijke voorwaarden zoals de vrijwilligheid van de betrokken vrouwen. Ter voorbereiding van de operatie in Semarang oriënteerde de genoemde majoor zich persoonlijk bij de heitan-officier van Bandoeng en bezocht hij aldaar een legerbordeel met Europese vrouwen. De werving werd vervolgens grootscheeps aangepakt door in de tweede helft van februari 1944 zeven vrouwenkampen bij Semarang te bezoeken voor een eerste selectie. In drie van de zeven kampen (Soemowono (Ambarawa 9-II), Bangkong en Lampersari (Sompok)) bood de Europese kampleiding evenwel een zodanig krachtig verzet dat de Japanners afzagen van verdere pogingen.

Meer succes boekten de Japanners bij de overige vier kampen. Hier kwam het in de laatste week van februari tot een tweede en derde selectie waarbij ook de Japanse bordeelhouders van Semarang aanwezig waren. In geen van deze gevallen werd door de Japanners juiste informatie verstrekt over de bedoeling van de selectie. Op 26 februari 1944 werden de vrouwen uit de kampen gehaald. In het kamp Halmaheira werden acht van de elf geselecteerde meisjes meegenomen, de drie overige meisjes bleken ziek. Vrijwilligers die zich als plaatsvervaarders aanboden, werden geweigerd door de Japanners. Na enkele dagen keerde reeds een van de acht meisjes in het kamp terug omdat ze als zestienjarige te jong was bevonden. Na Halmaheira bezocht de Japanse delegatie de kampen Ambarawa 6 en Ambarawa 9. In beide kampen, vooral in Ambarawa 9, werd openlijk geprotesteerd tegen de afvoer van de vrouwen maar dit kon niet verhinderen dat de Japanners erin slaagden om met de vrouwen uit de kampen te vertrekken. Uit Ambarawa 6 en Ambarawa 9 werden elk negen vrouwen tegen hun wil en gedwongen afgevoerd. Tenslotte

arriveerden de Japanners in kamp Gedangan. Hier stuitten zij op heftig verzet. Anders dan in de overige drie kampen zagen de Japanners zich genoodzaakt om genoegen te nemen met vrijwilligers. Evenals in Moentilan betrof het hier vooral vrouwen die de reputatie hadden dat ze reeds voor de internering in de prostitutie werkzaam waren geweest. Een aantal van deze vrouwen uit Gedangan werd bij aankomst te Semarang weer teruggezonden. Er bleven tenminste tien van deze vrijwilligers achter in Semarang. Het ging derhalve in totaal om tenminste zesendertig vrouwen van wie er tenminste vierentwintig (in elk geval de vrouwen uit Halmaheira, Ambarawa 6 en Ambarawa 9) gedwongen werden tot prostitutie in de vier legerbordelen van Semarang. Zij werden ruw onderzocht, verkracht, mishandeld en gedwongen Japanners te ontvangen. Twee van de meisjes probeerden te ontsnappen maar werden opgepakt door de politie en teruggebracht naar het bordeel. Een van de twee deed daarop een poging tot zelfmoord. Een derde vrouw wendde krankzinnigheid voor en werd opgesloten in een gesticht. Tenslotte moest een vierde meisje een abortus ondergaan in het ziekenhuis van Semarang.

In de laatste week van april 1944 werden de bordelen waar de Europese vrouwen tewerkgesteld waren, plotseling gesloten. Dit was het gevolg van een inspectiereis naar de interneringskampen op Java door een kolonel van het ministerie van Oorlog in Tokio die belast was met het toezicht op de kampen voor krijgsgevangenen en burgers. In het kamp Ambarawa 9 wist een van de kampleidsters van wie de dochter was afgevoerd een gesprek met deze kolonel te krijgen en hem de gang van zaken uiteen te zetten. De kolonel lichtte Batavia, Singapore en Tokio in over zijn bevindingen en adviseerde de bordelen in Semarang meteen te sluiten. Het hoofdkwartier te Batavia gaf daaraan direct gevolg door een opdracht terzake aan de verantwoordelijke generaal te Semarang. Na de oorlog stond deze generaal met enkele van zijn naaste medewerkers en andere militairen, de Japanse souteneurs en de keuringsartsen, terecht voor de temporaire krijgsraad te Batavia. De genoemde majoor kreeg de doodstraf terwijl de overige Japanners een gevangenisstraf kregen. Een van de verantwoordelijke Japanse militairen had reeds voor zijn arrestatie ten behoeve van het proces, in Japan zelfmoord gepleegd.

De Europese vrouwen in de legerbordelen te Semarang werden begin mei met hun moeders naar het kamp Kota Paris bij Buitenzorg overgebracht en vandaar begin november naar het kamp Kramat bij Batavia. In deze kampen werden tevens de Europese vrouwen ondergebracht uit de Shoko-clubs te Batavia en Bandoeng, het legerbordeel te Magelang en «Kaikan» te Pekalongan. Ook bevonden zich in deze kampen enkele vrouwen die afkomstig waren uit een bordeel te Malang waarover geen nadere gegevens zijn gevonden.

Het ging in totaal om meer dan honderd vrouwen. Volgens de opgave van twee vrouwen uit de bordelen te Magelang en Semarang was slechts een minderheid van deze vrouwen in het kamp gedwongen geweest tot prostitutie. Het ging daarbij naar hun oordeel om dertig tot vijfendertig vrouwen. Voorts werden in deze opgave nog enkele vrouwen uit Pekalongan en Malang, drie in totaal, tot deze categorie gerekend.

Semarang/Flores

Er deed zich in Semarang nog een bijzonder geval voor van gedwongen prostitutie van Europese vrouwen voor Japanse legerbordelen. Medio april 1944, enige dagen voor de hierboven aangeduide sluiting van de legerbordelen in de stad, werd door de politie en de Kempeitai een soort «razzia» gehouden in Semarang waarbij ongeveer honderd meisjes en ongetrouwde jonge vrouwen werden opgepakt. Zij werden naar een van de vier legerbordelen (de Semarang-club, het voormalige Hotel Splendid)

gebracht om daar te worden geselecteerd. Het ging om vrouwen die eerder werkzaam waren in de horeca of die bij de politie en Kempeitai om uiteenlopende redenen niet geliefd waren. Tot de opgepakte groep behoorden zowel Europese vrouwen van buiten de kampen als Indonésische vrouwen. Buiten Hotel Splendid verzamelden zich 's avonds een grote menigte van woedende familieleden en vrienden van de betrokken vrouwen. Er werden toen ongeveer twintig vrouwen geselecteerd en bruto onderzocht. Zij werden de volgende dag per trein naar Soerabaja gebracht en zeventien van deze vrouwen (een vrouw was ziek geworden en twee vrouwen waren in Soerabaja gevlucht) vertrokken vandaar na twee maanden per schip naar een militair bordeel op Flores. Daar werden ze gedwongen tot prostitutie. Hiertoe behoorden zeven Europese vrouwen.

Bondowoso

Tenslotte moeten de legerbordelen te Bondowoso worden genoemd. Het ging hier om twee bordelen waarvoor de vrouwen uit de omgeving werden geworven door de politie en de Kempeitai. Zij deden dit met behulp van lijsten die waren opgesteld door enkele Europese vrouwen. Al in de eerste maanden van 1943 werden op deze manier vrouwen tot prostitutie gedwongen in hotel Baroe te Bondowoso. In de laatste week van augustus 1943 dwongen enkele agenten van de politie en officieren van de Kempeitai te Sitobondo vier Europese vrouwen naar het kantoor van de Kempeitai te komen om te worden overgebracht naar een bar te Bondowoso. Zij werden echter gedurende twee dagen verkracht in hotel «Zeezicht» te Pasir Poetih. Twee van de vier meisjes deden daarop een poging tot zelfmoord.

Eind oktober werden de andere twee meisjes (zusjes) door dezelfde Japanners met twee andere zusjes en twee nichtjes door de Kempeitai naar hotel Baroe te Bondowoso gebracht. Twee meisjes mochten direct terugkeren naar Sitobondo maar de overige vier werden in het hotel opgesloten. Drie van de vier gingen in hongerstaking en werden na twaalf dagen ook naar huis gestuurd. In hetzelfde hotel werden nog tenminste acht andere Europese vrouwen ondergebracht. Er zijn aanwijzingen dat in elk geval vier van deze acht vrouwen daar tegen hun wil verbleven. In een ander hotel te Bondowoso (hotel Bondowoso) werden tussen eind augustus 1943 en januari 1944 tenminste tien andere Europese vrouwen tewerkgesteld. Een van deze vrouwen verklaarde dat zij daar is verkracht door een officier van de Kempeitai en vervolgens gedurende de maand november 1943 tot prostitutie is gedwongen. De temporaire krijgsraad te Batavia meende echter dat zij zich onvoldoende had verzet. In januari 1944 werden deze vrouwen overgebracht naar het kamp Halmahera bij Semarang. Een van deze vrouwen overleed daar aan de gevolgen van de gedwongen prostitutie in hotel Bondowoso.

Het is niet uitgesloten dat er in deze fase elders op Java ook legerbordelen zijn geweest waar Europese vrouwen gedwongen werden tot prostitutie maar dit is, gelet op de omvangrijke hoeveelheid van geraadpleegde documenten, niet aannemelijk. Het is mogelijk dat Soerabaja aan de genoemde lijst moet worden toegevoegd. In Soerabaja bestonden in 1942 reeds twee bordelen met Europese vrouwen die door Japanse souteneurs werden geleid. Er werden nog in de eerste helft van 1943 vrijwilligers uit het stadskamp in de Darmowijk opgenomen in bars en bordelen maar in diezelfde periode werden eveneens Europese vrouwen vanuit de bars en bordelen van de stad naar het interneringskamp overgebracht. Toen het interneringskamp in Soerabaja werd opgeheven en de geïnterneerde vrouwen met verschillende transporten vanaf de tweede helft van 1943 werden overgebracht naar de kampen op Midden-Java, zijn er in elk geval in januari 1944 ook vrijwilligers gevraagd door de

Japanners. Daarom vreesde de Europese kampleidster van het laatste transport in maart 1944 dat er vrouwen in het stadskamp zouden achterblijven voor de Japanse bordelen. Uit het onderzochte materiaal blijkt niet dat er een legerbordeel in of bij Malang is geweest. Wel bevonden zich daar verschillende particuliere bordelen met Europese vrouwen. Voorts heeft een vrouw verklaard dat officieren van de Kempeitai te Malang in een huis bij hun bureau drie Europese vrouwen hadden opgesloten die werden bedreigd met verkrachting en prostitutie.

Naast de genoemde (pogingen tot) werving van vrouwen in interneringskampen op Java, is er een geval dat nog niet aan de orde is gekomen. Op Midden-Java is in december 1943 door de Japanners geprobeerd om vrouwen af te voeren uit het interneringskamp Solo, waarschijnlijk ten behoeve van het nabij gelegen legerbordeel te Magelang of het bordeel te Solo (over dit bordeel zijn geen nadere gegevens aangetroffen). Deze poging is door een moedig optreden van de kampleidster verhinderd.

Derde fase (medio 1944–medio 1945)

Na de (tijdelijke) sluiting in mei 1944 van enkele legerbordelen met Europese vrouwen (o.a. Batavia, Bandoeng, Pekalongan, Magelang en Semarang) zijn, wellicht als onderdeel van een evaluatie van het bordeelbeleid van het 16e Leger naar aanleiding van de berichten van de inspecteur uit Tokio, ook enkele particuliere bordelen met Europese vrouwen (o.a. te Djokjakarta en Semarang) gesloten. Tevens kwam een einde aan het overzeese transport van vrouwen uit Java naar de Japanse legerbordelen in de Buitengewesten. De overgebleven legerbordelen die Europese vrouwen wilden aantrekken, moesten dat voortaan doen door middel van de werving via particuliere bordelen en andere ronselaars.

IV. Sumatra

Op Sumatra bevonden zich tijdens de bezetting ongeveer zeventigduizend Japanners (iets meer dan op Java) die vrijwel allemaal behoorden tot het 25e Leger. Ook op dit eiland bevonden zich verschillende grote interneringskampen met Europese vrouwen terwijl er tevens Europese vrouwen buiten deze kampen waren gebleven. Het totale aantal Europese vrouwen op Sumatra was aanzienlijk kleiner dan op Java. Er zijn geen algemene regels van het 25e Leger bekend over de inrichting van bordelen. Over de werving van Europese vrouwen voor de bordelen op Sumatra zijn minder gegevens beschikbaar dan voor Java.

Palembang

Net als op Java, bestonden er op Sumatra particuliere bordelen met inheemse en Europese vrouwen die waren gelegen bij de grote steden waar zich de garnizoenen van Japanse militairen bevonden. In Palembang verkozen enkele Europese vrouwen de werkzaamheden in Japanse restaurants in de stad boven de dreigende opsluiting in een interneringskamp. Sommige vrouwen uit deze groep kwamen via dit werk tenslotte terecht in het Japanse legerbordeel ter plaatse. Uit de gegevens blijkt dat er geregeld transporten van voor bars en bordelen geronselde vrouwen plaatsvonden vanuit de eilanden van de Riouw-archipel via Muntok naar Palembang. Er zijn geen aanwijzingen dat zich hierbij ook Europese vrouwen bevonden.

Padang

Een bekend geval van werving van Europese vrouwen in de interne-

ringskampen, deed zich voor te Padang. De Japanners poogden in 1943 en begin 1944 verschillende malen om vrouwen los te krijgen van de Europese kampeiding voor barwerkzaamheden. Zij stuitten daarbij voortdurend op resolute tegenstand. In oktober 1942 vertrokken slechts twee vrijwilligers naar een bordeel te Fort de Kock. Een volgende Japanse poging in begin februari 1943 werd verijdeld door een massale opstand in het kamp. De vrouwen werden in hun houding gesteund door de lokale Kempeitai. Eind oktober 1943 zagen de Europese kampeidsters zich echter gedwongen om in te stemmen met een transport van ongeveer honderd vrouwen uit het kamp naar een gebouw in de stad Padang. Zij verbonden hieraan wel enkele schriftelijk vastgelegde voorwaarden ten aanzien van de door deze vrouwen te verrichten werkzaamheden. Deze voorwaarden sloten elke vorm van gedwongen prostitutie uit. Tevens bedongen de kampeidsters dat zij de groep vrouwen zouden begeleiden.

Eenmaal buiten het kamp aangekomen, ondernemen de Japanners vervolgens verschillende pogingen om vrijwilligers te vinden onder deze vrouwen. Toen er werd gevraagd om dertig vrijwilligers voor barwerkzaamheden in Fort de Kock, meldden zich vier vrijwilligers aan die werden afgevoerd. Ook kwamen er later nog zeventien andere vrijwilligers die, naar achteraf bleek, werden overgebracht naar een restaurant voor Japanse officieren op het eiland Nias vanwaar zij na enkele weken terugkeerden op Sumatra. De kampeiders accepteerden evenwel niet dat een groep van vijftwintig vrouwen die zich niet als vrijwilligers hadden gemeld, in een bus naar Fort de Kock moest vertrekken. Tegen de zin van de betreffende Japanse militairen stapten zij in de bus om de aangewezen vrouwen te vergezellen. Toen de chauffeur, tegen de gemaakte afspraken in, niet tijdig terugkeerde maar de richting insloeg van Fort de Kock, dwong de begeleidende kampeidster met steun van de vrouwen de Japanners in een handgemeen en door een greep naar de rem deze bus terug te keren naar het vertrekpunt in Padang. Uiteindelijk werden toen, niet dan na een hevige scene, door de Japanners toch elf vrouwen overgehaald om naar Fort de Kock te gaan. Volgens de kampeidster verkozen zij dat boven de terugkeer naar het kamp. Daarna keerden de overige vrouwen terug naar het kamp. Bij de verhuizing van het kamp naar Bangkinang in december 1943 en kort na de verhuizing poogden de Japanners opnieuw vrouwen te werven maar deze pogingen bleven zonder resultaat.

In Padang bevond zich een restaurant Sakario (voor de oorlog «De Eendracht») dat tevens fungeerde als bordeel. Hier waren ongeveer twintig Europese vrouwen werkzaam die door de Brits-Indische bordeelbeheerder werden gedwongen tot prostitutie. Uit de stand Padang en omgeving werd in 1944 een groep van zestien vrouwen tegen hun wil overgebracht naar Sibolga om te worden overgebracht naar een eenheid van de marine die barmeisjes wenste. De Kempeitai van Sibolga verhinderde de uitvoering van dit transport.

Voorts stelden drie Europese vrouwen uit het kamp bij de Giesting zich in een naast het kamp gelegen restaurant, later herstellingsoord voor de Japanners, beschikbaar voor prostitutie door Japanse militairen. Tenslotte hebben de Japanners een poging gedaan om Europese vrouwen uit het interneringskamp Brastagi te halen. De Europese kampeiding wist deze poging te beperken tot het vertrek van twee vrijwilligers. Daarbij zag de kampeiding zich gesteund door de lokale Kempeitai bij het voorkomen van het wegvoeren van vrouwen die weigerden het kamp te verlaten.

V. Buitengewesten

In de Buitengewesten bevonden zich slechts weinig Europese vrouwen. Meer dan de helft van de Japanse militairen in Nederlands-Indië (ongeveer hondervijftigduizend man) was geconcentreerd op deze eilanden, vooral in het frontgebied rond Nieuw-Guinea, de Molukken en Timor. De Japanse marine was primair verantwoordelijk voor het bestuur in dit gebied.

Borneo

Op Borneo hebben aanvankelijk Europese vrouwen uit het interneringskamp Tarakan Japanse militairen bediend in een restaurant ter plaatse maar dit was geen bordeel. Zoals hierboven reeds is genoemd, werd in begin september 1943 op het eiland elke omgang van Japanners met lokale vrouwen verboden en tegelijkertijd een begin gemaakt met de inrichting van bordelen. Zo kwamen er vijf tot zeven bordelen in en rond Pontianak. De verantwoordelijkheid voor de organisatie van deze bordelen berustte bij het Japanse militaire bestuur. De bordelen werden op bevel van het militaire bestuur opgezet door de lokale eenheidscorporatie van Japanse bedrijven die de grondstoffen exploiteerden. Later nam het militaire bestuur zelf het dagelijkse beheer van de bordelen in handen.

Ook te Balikpapan bevond zich een militair bordeel. Hiervoor had een Japanse souteneur vrouwen uit Java gehaald. Er zijn geen gegevens gevonden over de aanwezigheid van Europese vrouwen in de bordelen op Borneo.

Celebes

De meeste Europese vrouwen in de Buitengewesten werden in de loop van de bezetting geconcentreerd in het interneringskamp Kampili bij Makassar. Over dit kamp is slechts bekend dat er tenminste een poging is gedaan om vrouwen te werven voor de twee Japanse legerbordelen in de stad Makassar. Volgens de ene bron is een dergelijke poging met succes afgewend, een andere bron geeft aan dat er (bij deze gelegenheid of op een ander moment) in 1944 vier Europese vrouwen om financiële redenen vanuit het interneringskamp naar de stad Makassar zijn gegaan zonder hun bestemming nader te specificeren. Bij hun terugkeer in het kamp drie maanden later, meldden zij slecht te zijn behandeld. Voorts vermeldt een bron dat enkele Europese vrouwen uit het interneringskamp Malino (een voorloper van Kampili) naar Makassar vertrokken en na een week terugkeerden. Buiten Makassar bestonden er op Celebes nog meer bordelen die werden bezet door vrouwen van het eiland en door vrouwen die afkomstig waren van Java. Er zijn geen aanwijzingen dat zich in deze bordelen buiten Makassar ook Europese vrouwen bevonden.

Molukken

In de Molukken bestonden er verschillende Japanse legerbordelen op het eiland Halmaheira waar zich veel Japanse troepen bevonden. De vrouwen in deze bordelen ware mede afkomstig uit Singapore en Java maar er is niet gebleken van de aanwezigheid van Europese vrouwen in de bordelen van Halmaheira. Verder zijn er door de Japanners op de kleinere eilanden van de Molukken zoals de Babar-eilanden en de Moe-eilanden vrouwen van de lokale bevolking gerecruteerd voor bordelen. Op Ambon was een «Shoko-club» gevestigd waar in 1943 tenminste een Europese vrouw uit Soerabaja werkzaam is geweest. Waarschijnlijk was dit een legerbordeel.

Soenda eilanden

Op de eilanden direct ten oosten van Java werden eveneens Japane legerbordelen opgericht. Uit de geraadpleegde gegevens blijkt niet dat er Europese vrouwen werkzaam zijn geweest in de legerbordelen op Bali en Lombok. Hierboven is reeds aangegeven dat er in de Japane bordelen op Flores en Timor wel Europese vrouwen zijn geplaatst die afkomstig waren uit Java. Bij de zeventien vrouwen die vanuit Semarang naar Timor werden overgebracht, was daarbij in elk sprake van gedwongen prostitutie. Waarschijnlijk was dit eveneens het geval bij de Europese vrouwen die vanuit Kalidjati naar Timor werden overgebracht.

Nieuw Guinea

Op Nieuw-Guinea bevonden zich een Japane bordeel van Papoea-vrouwen waarvan de man om het leven was gebracht wegens anti-Japane activiteiten. Voorts was er een klein interneringskamp van weduwen van omgebrachte bestuurs- en politieambtenaren van vooral Molukse en Javaanse komaf, dat door Japane militairen tevens als bordeel werd gebruikt. In deze beide plaatsen hebben volgens geraadpleegde gegevens geen Europese vrouwen gewerkt.

VI. Conclusie

Uit de onderzochte gegevens blijkt dat er op alle grotere eilanden van Nederlands-Indië tijdens de Japane bezetting militaire bordelen zijn gevestigd. Tevens is gebleken dat er ook Europese vrouwen in deze bordelen tewerk zijn gesteld op Java, Sumatra, Celebes, Ambon, Flores en Timor. Hun aantal kan op grond van het beschikbare materiaal niet exact worden bepaald maar ligt waarschijnlijk tussen de tweehonderd en driehonderd.

Het overgrote deel daarvan is tewerk gesteld op Java. Op Java zijn er in 1944 ongeveer honderd vrouwen die zich op dat moment in de legerbordelen bevonden, overgebracht naar het kamp Kota Paris te Buitenzorg en later naar het kamp Kramat bij Batavia. Nadien zijn er echter ook nog Europese vrouwen werkzaam geweest in de overgebleven legerbordelen. Bovendien had een onbekend aantal vrouwen de legerbordelen in 1944 reeds verlaten om te gaan samenwonen met een Japanner of geïnterneerd te worden in een kamp.

Wat betreft het aantal Europese vrouwen dat tot prostitutie werd gedwongen, is het volgende van belang. Het kan niet worden uitgesloten dat er zich bij de werving voor de particuliere bordelen naast de algemene sociale, financiële en politionele druk op de Europese vrouwen buiten de kampen, ook omstandigheden hebben voorgedaan die gekenmerkt kunnen worden als dwang in de zin van een fysiek ingrijpen door de Japane overheid. Het onderzochte materiaal bevat over deze laatste vorm van dwang in het geval van particuliere bordelen geen gegevens.

Een dergelijke vorm van dwang is echter tijdens de beschreven tweede fase (medio 1943 tot medio 1944) wel toegepast bij de werving van Europese vrouwen voor Japane legerbordelen. Daarbij gaat het in elk geval om de gebeurtenissen op Midden-Java in het kamp Moentilan en de kampen bij Semarang (dertig tot vijfendertig vrouwen) alsmede om het transport van vrouwen uit Semarang naar Flores (zeven). Ook een niet exact te bepalen aantal vrouwen die zijn overgebracht naar de legerbordelen te Pakalongan (tenminste drie) en Bondowoso (tenminste zes), vallen in deze categorie. Tenslotte gaat het om de vrouwen die vanuit Java zijn overgebracht naar Ambon (enkele vrouwen) en Timor (vijf tot tien vrouwen).

Buiten deze groep vallen de vrouwen die zich vrijwillig aanmeldden bij de werving in de interneringskampen. Wel zou een uitzondering gemaakt kunnen worden voor de vrijwilligers die zich opgaven als plaatsvervangers bij het gedwongen wegvoeren van vrouwen naar Magelang en Semarang. Daarbij dient dan echter wel aangetoond te kunnen worden dat zij uitsluitend dit oogmerk hadden. Voorts dienen hun (beroeps)werkzaamheden voorafgaande aan de internering in samenhang met hun optreden in het bordeel na het vertrek uit het kamp, daarbij als relevante aspecten te worden betrokken. Gelet op het voorgaande valt de meerderheid van deze vrouwen alsnog buiten de groep die tot prostitutie werd gedwongen. Over de omstandigheden van de werving van de overige Europese vrouwen voor de beschreven legerbordelen en hetgeen daarop is gevolgd, bestaan onvoldoende gegevens om in hun geval met zekerheid te kunnen spreken van gedwongen prostitutie.

Resumerend leidt het onderzochte materiaal derhalve tot de conclusie dat er binnen de groep van tweehonderd tot driehonderd Europese vrouwen die werkzaam zijn geweest in Japanse legerbordelen in Nederlands-Indië, ten aanzien van ongeveer vijftig vrouwen buiten kijf staat dat er sprake is geweest van gedwongen prostitutie.

Verantwoording

Geraadpleegde archieven

I. Ministerie van Buitenlandse Zaken:

a. Netherlands Forces Intelligence Service/Centrale Militaire Inlichtingendienst (Nefis/CMI) 1942-1949.

De nummers (P. L. Groen, Voorlopige inventaris, 1993); 44-56, 199, 216-218, 304-305, 480-491, 494, 547, 585, 593-594, 716-734, 746, 749, 751, 754, 774, 777-825, 840-862, 872-902, 908, 913-917, 931-957, 985-1041, 1047, 1056-1057, 1068-1085, 1089-1119, 1124, 1127-1151, 1156, 1158, 1164, 1167, 1173, 1178-1204, 1212-1214, 1216, 1218-1219, 1225, 1231, 1240, 1242, 1245-1248, 1251-1257, 1259-1260, 1262, 1267, 1270, 1273, 1275, 1281, 1283-1286, 1292-1294, 1299, 1301, 1303-1304, 1308-1310, 1313, 1315-1316, 1325-1326, 1337-1338, 1341-1343, 1350, 1360, 1364, 1365, 1370, 1375, 1379, 1383-1398, 1402-1403, 1408-1410, 1928-1932, 1943-1944, 1946, 1949-2017, 2063, 2067-2074, 2108-2115, 2134-2141, 2150-2153, 2225-2245, 2258-2260, 2270, 2272, 2274, 2278-2280, 2332-2336, 2376-2379, 2387-2480, 2502-2512, 2518, 2527, 2528, 2536, 2537, 2543, 2553, 2561, 2567, 2575, 2583, 2591, 2596, 2600, 2606, 2608, 2610, 2613, 2618, 2622, 2624, 2628, 2635, 2639, 2646, 2647, 2651, 2662, 2672, 2702, 2705, 2707, 2710; voorlopige nummers 1, 23, 42, 67, 98, 135, 137, 157, 159, 163, 166-168, 685, 720, 764, 851, 1966, 2632, 2842, 2852, 2860.

b. Postarchief Tokio, eerste blok; nummer 520.

II. Algemeen Rijksarchief:

a. Nefis; alle nummers.

b. Bureau Antecedentenonderzoek van het Ministerie van Overzeese Gebiedsdelen (BURAM); alle nummers.

c. Procureur-Generaal bij het Hooggerechtshof van Nederlands-Indië; de nummers 3, 5, 76, 81, 115, 128, 162, 163A, 172, 174, 181, 183, 190, 193, 195, 201, 226, 238, 363, 366A, 418, 419, 421A, 421B, 422, 425, 427, 429, 432, 435A, 445, 480, 493B, 503, 539A, 539E, 549, 551A, 553A, 553B, 553C, 574, 609, 618D, 709, 711, 728, 735, 748, 757, 758, 761, 763, 777, 784C, 785A, 786C, 788A, 788C, 788D, 788K, 789L, 790, 791H, 792, 795D, 795H, 795M,

798F, 805, 807B, 807C, 824A, 824B, 837, 851B, 858B, 858D, 859A, 859E, 859G, 861C, 861F, 863C, 863M, 864b, 864H, 877, 884, 885, 894C, 898.

d. Algemene Secretarie; de nummers 5260-5320, 5615

e. Netherlands War Crimes Commission; de nummers 119, 139-148.

f. Particulier archief De Vos de Waal (opsporingsambtenaar); alle nummers.

III. Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie, Indische Afdeling;

De nummers 3, 12, 26, 51, 238, 263, 270, 287, 1949, 2 703, 3 437, 3 383, 4 006, 9 792, 16 377, 16 380, 16 382, 16 410, 16 473, 16 498, 16 577, 16 841, 17 145, 17 161, 17 333, 17 445, 17 541, 18 206, 18 117, 18 118, 18 346, 18 349, 18 354, 18 621, 18 942, 19 186, 19 362, 19 424, 19 429, 19 448, 19 472, 19 499, 19 528, 19 632, 19 636, 19 954, 19 902, 20 061, 22 053, 25 545, 25 557, 25 583, 25 631, 25 632, 25 640, 25 646, 25 647, 25 665, 25 681, 25 687, 26 502, 27 091, 27 980, 32 344, 32 514, 34 224, 34 228, 34 232, 34 235, 34 239, 34 248, 34 251, 34 255, 34 258, 35 054, 35 943, 46 996, 60 889-61 193, 61 380, 61 850, 62 213, 62 245, 64 974, 74 563, 80 082, 80 125, 80 302, 80 521.

Geraadpleegde Nederlandse literatuur:

- L. de Jong, Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog. De delen 11A, eerste helft en tweede helft, en 11B, eerste helft en tweede helft;

- L. F. de Groot, «De rechtspraak inzake oorlogsmisdrijven in Nederlands-Indië (1947-1949)», Militair Rechtelijk Tijdschrift 78 (1985) 81-90, 161-172, 248-257, 361-376 en 79 (1986) 389-390 (gedeeltelijk herdrukt en aangevuld in: L. F. de Groot, Berechting Japanse oorlogsmisdadigers in Nederlands Indië 1946-1949 (Den Bosch 1990);

- L. van Poelgeest, «Oosterse stille dwang. Tewerkgesteld in de Japanse bordelen van Nederlands-Indië» NRC Handelsblad 8 augustus 1992 (herdrukt in ICODO Info 10 (1993) nr. 3, 13-21);

- W. Rinsema Admiraal, Het geschonden beeld. Aspecten van Gedwongen Legerprostitutie in door Japan Gekoloniseerd en Bezet Azië.

- E. Touwen Bouwsma, «Japanse legerprostitutie in Nederlands Indië 1942-1945», Oorlogsdocumentatie 40-45. Vijfde Jaarboek van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie (verschijnt 1994);

- D. van Velden, De Japanse interneringskampen voor burgers gedurende de Tweede Wereldoorlog.